

О.Є. Федорців, С.Б. Волошин

Оцінка функціонального стану серцево-судинної системи в дітей із бронхіальною астмою

ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет
ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України», м. Тернопіль, Україна

Мета — оцінити функціональний стан серцево-судинної системи в дітей із бронхіальною астмою за даними електрокардіографії.

Пацієнти та методи. Під спостереженням на стаціонарному лікуванні в пульмонологічному відділенні КУТОР Тернопільської обласної дитячої клінічної лікарні знаходився 51 хворий із бронхіальною астмою протягом 2012–2013 рр. Верифікація діагнозу бронхіальної астми проводилася відповідно до наказу МОЗ України від 08.10.2013 р. № 848. Стан серцево-судинної системи вивчався за даними електрокардіографії. Оцінка проводилася за формою зубця Р, комплексу QRS, зміщення інтервалу ST, характеристик зубця Т. Функція зовнішнього дихання досліджувалася методом спірографії на апараті Spirolab III S/N 304662. Тип порушень зовнішнього дихання оцінювався на підставі показників життєвої ємності легень, форсованої життєвої ємності легень, об'єму форсованого видиху за 1-шу секунду (ОФВ1) та індексу Тіффно.

Результати. У пацієнтів із бронхіальною астмою у фазі загострення з високою частотою зафіксовано зміни на електрокардіограмі (96,1%), серед яких переважно зміни гіпоксичного характеру (80,4%), порушення провідності (39,2%), ознаки переважанення правих відділів серця (33,3%).

Висновки. Таким чином, існує залежність між ступенем порушення функції зовнішнього дихання і частотою електрокардіографічних змін гіпоксичного характеру, що діагностуються при загостренні та узгоджуються з наростанням тяжкості перебігу бронхіальної астми.

Ключові слова: бронхіальна астма, електрокардіографія, спірографія, діти.

Вступ

Бронхіальна астма (БА) є дуже актуальною проблемою, оскільки залишається найпоширенішою хронічною патологією респіраторного тракту в дітей. Епідеміологічні дослідження засвідчують, що поширеність даного захворювання серед дитячої популяції варіабельна і коливається в межах 3,4–37,6% (ISAAC, 2009). Щодо оцінки стану серцево-судинної системи в дітей із БА в доступній літературі є лише поодинокі роботи, які констатують розвиток вторинної кардіоміопатії в кожній другій дитини, легеневої гіпертензії та хронічного легеневого серця — практично в кожній четвертій дитини [6, 3, 7]. Виразність морфофункціональних порушень залежить від поширеності й тяжкості бронхолегеневих проявів захворювання. Зміни, які спричиняють порушення серцево-судинної системи, зумовлені дією гіпоксії та гіпоксемії, тривалий час маючи функціональний характер. Проте у випадку незадовільного контролю перебігу астми виснажуються компенсаторні можливості серцево-судинної системи, а це в подальшому приводить до формування хронічного легеневого серця [5]. На думку деяких авторів, частота виникнення ускладнень із боку серцево-судинної системи залежить від тривалості захворювання, причому більша частота спостерігається при тривалості БА менше 5 років [2]. Але навіть у період ремісії в дітей із хронічною бронхолегеневою патологією виявляються морфофункціональні порушення правих відділів серця [1].

Мета роботи — оцінити функціональний стан серцево-судинної системи в дітей із бронхіальною астмою за даними електрокардіографії (ЕКГ).

Матеріали та методи дослідження

Під спостереженням на стаціонарному лікуванні в пульмонологічному відділенні КУТОР Тернопільської обласної дитячої клінічної лікарні протягом 2012–2013 рр. знаходився 51 хворий із БА: 31 (60,8%) дитина молодшого шкільного віку (6–12 років) і 20 (39,2%) дітей старшого шкільного віку (13–18 років). Серед обстежених було статі 44 (86,3%) особи чоловічої, 7 (13,7%) — жіночої.

Верифікація діагнозу бронхіальної астми проводилася відповідно до положень наказу МОЗ України від 08.10.2013 р. № 848 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації

медичної допомоги при бронхіальній астмі» [4]. Стан серцево-судинної системи вивчався за даними ЕКГ; запис здійснювався за звичайною методикою за допомогою електрокардіографа ЮКАРД-200 (6/12-канальний) або ж Cardiette Start 100 (3/6-канальний). Оцінка проводилася за формою зубця Р, комплексу QRS, зміщення інтервалу ST, характеристик зубця Т. Функція зовнішнього дихання досліджувалася методом спірографії на апараті Spirolab III S/N 304662. Тип порушень зовнішнього дихання оцінювався на підставі показників життєвої ємності легень (ЖЄЛ), форсованої ЖЄЛ (ФЖЄЛ), об'єму форсованого видиху за 1-шу секунду (ОФВ1) та індексу Тіффно (ІТ).

Результати дослідження та їх обговорення

За даними анамнезу, діагноз БА встановлено в ранньому дитячому віці майже в половині (47,1%) пацієнтів, у дошкільному — у 23,5%, у молодшому шкільному — у 13,7%, у старшому шкільному віці — лише у 2,0%. У 13,7% дітей не було можливим уточнити вік, в якому вперше діагностовано бронхіальну астму. Тривалість захворювання становила 2–14 (6,67±0,61) років [обробка результатів виконана у відділі системних статистичних досліджень ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України» в програмному пакеті Statsoft STATISTICA].

У 28 (54,9%) обстежених пацієнтів виявлено патологію, яка передувала їй сприяла виникненню в подальшому розвитку БА: у 19 (37,3%) осіб — алергічний риносинусит, у 9 (17,6%) — atopічний дерматит. Також діагностовано супутню патологію: у 13 (25,5%) хворих — вроджену аномалію верхніх дихальних шляхів у вигляді викривлення носової перегородки, з них у 53,8% із порушенням функції зовнішнього дихання, у 10 (19,6%) — аденоїди. У 2 пацієнтів встановлено дефіцитну анемію легкого ступеня тяжкості.

За тяжкістю перебігу захворювання середньотяжку персистуючу БА діагностовано у 34 (66,7%) пацієнтів, легку персистуючу — у 10 (19,6%), тяжку персистуючу — у 3 (5,9%) пацієнтів, інтермітуючу БА — у 4 (7,8%) дітей. На момент обстеження 46 (90,2%) пацієнтів мали загострення БА і лише 5 (9,8%) пацієнтів перебували в періоді стійкої ремісії.

Зміни показників ЕКГ виявлено у 49 (96,1%) пацієнтів, у тому числі в 6 осіб, в яких обстеження проведено в

Стан серцево-судинної системи в дітей із бронхіальною астмою

Зміни гіпоксичного характеру (n=41)	Порушення процесів		Перевантаження правих відділів серця (n=17)
	провідності (n=20)	автоматизму (n=5)	
Порушення процесів реполяризації – 18 (43,9%) Ознаки гіпоксії правого шлуночка – 17 (41,5%) Ознаки гіпоксії міокарда – 9 (22,0%)	Неповна блокада правої ніжки пучка Гіса – 12 (60,0%) Повна блокада правої ніжки пучка Гіса – 2 (10,0%) Блокада передньої гілки лівої ніжки пучка Гіса – 1 (5,0%) Порушення внутрішньошлуночкової провідності – 5 (25,0%)	Передсердно-ектопічний ритм – 1 (20,0%) Синусова тахікардія – 4 (80,0%)	Ознаки перевантаження правого передсердя – 16 (94,1%) Ознаки перевантаження правого шлуночка – 2 (11,8%)

динаміці. Лише у 2 (3,9%) пацієнтів не було жодних відхилень. Зміни ЕКГ у пацієнтів зафіксовано як у фазі неповного контролю пацієнтів із загостренням БА (у 46 осіб, або 90,2%), так і в дітей, що перебували у фазі ремісії (у 5 хворих, або 9,8%).

Найбільш часто виявлено зміни ЕКГ гіпоксичного характеру (зміни сегмента ST, хвилі T) – у 41 (80,4%) пацієнта, що проявлялись порушенням процесів реполяризації у 18 (35,3%) випадках, ознаками гіпоксії правого шлуночка – у 17 (33,3%), гіпоксії міокарда – у 9 (17,6%), при цьому в 3 (5,9%) дітей було поєднання порушень процесів реполяризації та ознак гіпоксії правого шлуночка (табл.).

У 20 (39,2%) пацієнтів зареєстровано порушення функції провідності системи серця (вивчалися за характеристикою зубця R, змінами тривалістю комплексу QRS, положенням вісі). Із них у 12 (23,5%) хворих виявлено ознаки неповної блокади правої ніжки пучка Гіса, у 2 (3,9%) – повну блокаду правої ніжки пучка Гіса, в 1 (2,0%) – блокаду передньої гілки лівої ніжки пучка Гіса. Ізольовану неповну блокаду правої ніжки пучка Гіса встановлено лише в 1 дитини. У 9 (17,6%) випадках, крім цього, на ЕКГ були гіпоксичні зміни. У 5 (9,8%) пацієнтів виявлено порушення внутрішньошлуночкової провідності, з них у 3 (60,0%) – зміни гіпоксичного характеру ЕКГ.

У 17 (36,9%) пацієнтів із загостренням БА зареєстровано ознаки перевантаження правих відділів серця (за змінами зубця P, характеристикою комплексу QRS, змінами сегменту ST), при цьому в 16 (34,7%) випадках зафіксовано перевантаження правого передсердя, у 2 (4,3%) – правого шлуночка, в 1 пацієнта – правого передсердя та правого шлуночка. В 11 (23,9%) дітей перевантаження правих відділів серця супроводжувалось порушеннями гіпоксичного характеру ЕКГ, із них у 2 (4,3%) зареєстровано порушення провідності (неповна блокада правої ніжки пучка Гіса та блокаду передньої гілки лівої ніжки пучка Гіса). У 4 (8,7%) пацієнтів ознаки перевантаження правого передсердя поєднувались із порушеннями провідності у вигляді неповної та повної блокади правої ніжки пучка Гіса, а також із порушеннями внутрішньошлуночкової провідності.

Порушення функції автоматизму (характеристика зубця P, тривалість інтервалу R-R) у 4 (7,8%) осіб проявлялись синусовою тахікардією відповідно до вікової частоти серцевих скорочень, при цьому у всіх випадках спостерігалось поєднання із ознаками перевантаження правого передсердя в періоді загострення БА. Лише в 1 (2,0%) пацієнта діагностувався передсердно-ектопічний ритм.

Із 6 (11,8%) пацієнтів, яким проводилося ЕКГ в динаміці (з інтервалом 1–7 місяців), частковий регрес порушень гіпоксичного характеру виявлено в 1 дитини, проте з появою порушень внутрішньошлуночкової провідності. В інших 5 (83,3%) дітей гіпоксичні зміни ЕКГ зберігались або ж навіть прогресували, незважаючи на поліпшення клінічного стану у 2 пацієнтів і зникнення в 1 пацієнта ознак внутрішньошлуночкової провідності.

Ступінь виразності змін ЕКГ залежав від тяжкості перебігу БА: у дітей із інтермітуючою БА виявлено переважно зміни у вигляді неповної блокади правої ніжки пучка Гіса й порушень реполяризаційних процесів. У дітей із тяжкою персистоючою БА зафіксовано більш суттєві гіпоксичні зміни ЕКГ з ознаками перевантаження правого передсердя.

Із 5 (9,8%) дітей, обстежених у стадії ремісії, лише в 1 дитини показники ЕКГ повністю відповідали нормі, в усіх інших в міокарді були зміни гіпоксичного характеру.

У 9 (17,6%) пацієнтів одночасно проведено ЕКГ і спірографічне обстеження. За наявності порушень функції зовнішнього дихання обструктивного характеру чи змішаного з переважанням обструкції зміни ЕКГ характеризувались порушенням процесів реполяризації, ознаками гіпоксії міокарда, гіпоксії правого шлуночка, а також перевантаженням правих відділів серця. При цьому чим більш вираженими були порушення функції зовнішнього дихання, тим вищим був ступінь змін ЕКГ у бік наростання порушень гіпоксичного характеру. Лише в 1 пацієнта із БА (атопічною, легким персистоючим перебігом, частково контрольованою, із загостренням легкого ступеня) як спірограма, так і ЕКГ були в межах фізіологічних показників.

У групі спостереження не було взаємозв'язку між тривалістю захворювання та віком.

Ймовірно, що порушення серцевої діяльності у хворих на БА є наслідком гіпоксичних змін і приводить у подальшому до розвитку вторинної міокардіодистрофії (4 (7,8%) пацієнти), що проявляється у вигляді характерних ЕКГ-ознак.

Висновки

У пацієнтів із БА у фазі загострення з високою частотою зафіксовано зміни на ЕКГ (96,1%), серед яких переважно зміни гіпоксичного характеру (80,4%), порушення провідності (39,2%), ознаки перевантаження правих відділів серця (33,3%).

Виявлено залежність між ступенем порушення функції зовнішнього дихання і частотою змін ЕКГ гіпоксичного характеру, що діагностувались при загостренні та узгоджувались із наростанням тяжкості перебігу БА.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іголкіна О.Д. Фактори ризику, прогноз та діагностика порушень стану серцево-судинної системи у дітей з рецидивною та хронічною патологією органів дихання: автореф. дис. ... к.мед.н. / О.Д. Іголкіна. — К., 2007. — 36 с.
2. Лимаренко М.П. Состояние сердечно-сосудистой системы при бронхиальной астме у детей / М.П. Лимаренко // Укр. мед. часопис. — 2004. — № 6 (44). — С. 105—107.
3. Пінчук О.О. Оцінка порушень серцево-судинної системи у дітей з бронхіальною астмою та їх патогенетична терапія: автореф. дис. ... к.мед.н. / О.О. Пінчук. — К., 2005. — 23 с.
4. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при бронхіальній астмі: наказ МОЗ України №868 від 08.10.2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua>. — Назва з екрана.
5. Сміян І.С. Бронхіальна астма дитячого віку / І.С. Сміян, Н.В. Банадига. — Тернопіль, 1995. — 200 с.
6. Формування серцево-судинних ускладнень у дітей із бронхіальною астмою / В.О. Кондратьєв, Г.М. Кондратенко, В.О. Огнянова [та ін.] // Проблеми педіатрії на сучасному етапі: матер. 10-го з'їзду педіатрів України, м. Київ, 13—16 жовтня 1999 р. — К., 1999. — С. 141.
7. Cardiac function of children with bronchial asthma / S.M. Peng, P. Sun, J. Zeng [et. al.] // Zhongguo Dang Dai Er Ke Za Zhi. — 2006. — Vol. 8, № 5. — P. 388—390.

Оценка функционального состояния сердечно-сосудистой системы у детей с бронхиальной астмой

О.Е. Федорцов, С.Б. Волошин

ДВУЗ «Тернопольский государственный медицинский университет имени И.Я. Горбачевского МЗ Украины», г. Тернополь, Украина

Цель — оценить функциональное состояние сердечно-сосудистой системы у детей с бронхиальной астмой по данным электрокардиографии.

Пациенты и методы. Под наблюдением на стационарном лечении в пульмонологическом отделении КУТОР Тернопольской областной детской клинической больницы находился 51 больной с бронхиальной астмой в течение 2012–2013 гг. Верификация диагноза бронхиальной астмы проводилась согласно приказу МЗ Украины от 08.10.2013 г. № 848. Состояние сердечно-сосудистой системы изучалось по данным электрокардиографии. Оценка проводилась по форме зубца Р, комплекса QRS, смещения интервала ST, характеристик зубца Т. Функция внешнего дыхания исследовалась методом спирографии на аппарате Spirolab III S/N 304662. Тип нарушенных внешнего дыхания оценивался на основе показателей жизненной емкости легких, форсированной жизненной емкости легких, объема форсированного выдоха за 1-ю секунду (ОФВ1) и индекса Тиффно.

Результаты. У пациентов с бронхиальной астмой в фазе обострения с высокой частотой зафиксированы изменения на электрокардиограмме (96,1%), среди которых преимущественно изменения гипоксического характера (80,4%), нарушения проводимости (39,2%), признаки перегрузки правых отделов сердца (33,3%).

Выводы. Таким образом, существует зависимость между степенью нарушения функции внешнего дыхания и частотой электрокардиографических изменений гипоксического характера, которые диагностируются при обострении и согласовываются с нарастанием тяжести течения бронхиальной астмы.

Ключевые слова: бронхиальная астма, электрокардиография, спирография, дети.

The evaluation of the cardiovascular system functional state among children with asthma

O.Ye. Fedortsiv, S.B. Voloshyn

Horbachevsky Ternopil State Medical University Ministry of Health of Ukraine

Purpose — estimating the functional state of the cardiovascular system among children with bronchial asthma, according to electrocardiography.

Patients and methods: There were observed 51 children with bronchial asthma in the pulmonary department of the Ternopil regional children's hospital during 2012-2013 years. The verification of the asthma diagnosis was conducted according to the Ministry of Health of Ukraine order № 848 dated 08.10.2013 year. The cardiovascular system was studied according electrocardiography data. The evaluation was conducted according to the claw P state, QRS complex, ST interval offset, a claw T characteristics. The respiratory function was studied with spirometry methods on Spirolab III S/N 304662 device. The type of external breathing disorders assessed on the basis of indicators lung capacity, forced vital capacity, forced expiratory volume on 1-st second (ОФВ1) and Tiffno index.

Results: it was registered among the patients with bronchial asthma exacerbation with high frequency changes on the electrocardiogram (96,1%), mainly changes of the hypoxic nature (80,4%), conduction disorders (39,2%), the signs of right heart parts (33,3%).

Conclusion: So, there is a dependence between the disturbance degree of the respiratory function and frequency of the electrocardiographic changes when diagnosing exacerbation and agreed with the severity of asthma increasing.

Key words: bronchial asthma, electrocardiography, spirometry, children.

Сведения об авторах:

Федорцов Ольга Евгеньевна — д.мед.н., проф. каф. педиатрии с общей хирургией №1 ГБУЗ «Тернопольский государственный медицинский университет им. И.Я. Горбачевского». Эл. адрес: fedortsiv@mail.ru

Волошин Станислава Богдановна — врач-интерн каф. педиатрии с общей хирургией №1 ГБУЗ «Тернопольский государственный медицинский университет им. И.Я. Горбачевского». Эл. адрес: sweaheart@rambler.ru

Статья поступила в редакцию 28.04.2014 г.